

ОПАСНОСТТА
ДА СИ МОМИЧЕ

ЮЖНОКИТАЙСКО
МОРЕ

НАЙ-ДЪЛБОКАТА
ПЕЩЕРА НА СВЕТА?

NATIONAL GEOGRAPHIC

БЪЛГАРИЯ

ВТОРАТА ЕПОПЕЯ ШИПКА

Драматизмът в построяването
на паметника

МАРТ 2017 г.

WWW.NATIONALGEOGRAPHIC.BG

| СЪДЪРЖАНИЕ

МАРТ 2017 Г. • БР. 3 (137) • ОФИЦИАЛНО ИЗДАНИЕ НА НАЦИОНАЛНОТО ГЕОГРАФСКО ДРУЖЕСТВО

РУБРИКИ

ОБРАЗИ

Вашата снимка

ГЛОБУС

Кайт скиори в Гренландия, какви инструменти употребяват животните, възстановяване на изличени ръкописи, асансьор за кораби, гребени и щилки, гжакфрут в менюто

ПЪРВИЧНИ ИНСТИНКТИ

БОГАТСТВОТА НА БЪЛГАРИЯ

Несебър

НАПРЕД

СТАТИИ

32 | ШИПКА: ВТОРАТА ЕПОПЕЯ

Тъй както огата на Вазов „Опълченците на Шипка“ възпява героизма на защитниците на легендарния връх, Паметникът на свободата величае техния подвиг.

Текст: Любомир Кюмюрджиев

98 | КОТКИ В СЯНКА

Засенчени от по-едриите си братовчеди, малките диви котки (като мраморната котка долу) са в огромна степен непроучени.

Текст: Кристин Деламоре
Снимки: Джоуъл Сартори

На корицата

Според автора на снимката „Шипка е един от ония острови, на които стъпваме, когато като българи търсим своето място в историята на този свят“.

Снимка: Пенчо Чуков

48 | МОМИЧЕТА В РИСК

В Сиера Леоне почти половината от момичетата се омъжват преди 18 години и много умират при раждане.

Текст: Алексис Океоу
Снимки: Стефани Синклер

70 | ЮЖНОКИТАЙСКО МОРЕ

Политическите претенции и прекомерният риболов засилват конкуренцията между рибарите.

Текст: Рейчъл Бейл Снимки: Агам Дийн

82 | ДЪЛБОКО ПОД ЗЕМЯТА

В недрата на далечен планински масив в Узбекистан експедиция се спуска в подземния лабиринт на Тъмна звезда.

Текст: Марк Синот Снимки: Роби Шоун

| ОБРАЗИ

Естония

Подобно на поникнали от пръстта гъби, гървени колове с ледени шапки стърчат от старо пристанище в Талин. Осветени от изгаряващото слънце, тези останки от док на полуостров Палясааре са оголени от необичайно силен отлив.

СНИМКА: АНДРЕЙ РЕЙНОЛ

ГЛОБУС

СРЕДСТВА И ТЕХНОЛОГИИ

1000 КИЛОМЕТРА СЪС СКИ, КАЙТОВЕ И ВЯТЪР

Текст: Кет Лонг

Бурен пристъп на арктическият вятър връхлетял тримата кайт скиори на юго-източния край на Гренландския леден щит. Кайтът на Сара Макнеър-Ландри се издул, но осигурителният карабинер заял и поривът я вдигнал на шест метра във въздуха. Паднала с главата надолу върху леда, спукала каската си и за кратко изгубила съзнание.

Инцидентът почти осуетил експедицията ѝ с каякарите Бен Стуксбъри и Ерик Бумър, която имала за цел да прекосят със ски и кайтове цяла Гренландия от изток на северозапад. Тримата обаче продължили със ските си, закачени за гигантски кайтове, които да улавят вятъра и да ги пренесат през хиляда километра лед.

„В Гренландия има невероятни ветрове и условия – казва Макнеър-Ландри. – Можеш да стигнеш доста по-бързо и по-надалеч, особено като теглиш шейна, отколкото ако просто караш ски.“ В някои дни се плъзгали през пейзажа от 3 часа сутринта до 10 часа вечерта. Сблъскали се с опасни цепнатини, неравен лед и един 11-километров леден каньон, издълбан от топенето.

След каньона, за да завършат пътуването, се спуснали с каяци по буйна арктическа река с водопади и смразяващи бързеи от пета категория. По-късно Макнеър-Ландри установила, че при падането си е спукала гръбначен прешлен, но това не я спряло да изживее приключението. „Обичам да има цел, към която да се стремим като екип – казва тя, – макар и от нея да ни делят много предизвикателства.“

За 46 дни тримата приключенци прекосили 1000 км през непристъпния гренландски терен.

СНИМКА: ЕРИК БУМЪР

НА СТРАНАТА НА НАУКАТА

През последните години в това списание излязоха десетки статии за промяната в климата – включително и специален брой, посветен изцяло на тази тема.

Нашата отгаденост продължава. В априлския брой, за да отбележим Деня на Земята, ще публикуваме наръчник, който отделя фактите от заблудите относно климатичната промяна. През цялата година ще ви предлагаме поглед към застрашените от затоплянето на планетата места. Информирането относно климата – докато продължаваме да поставяме рекорди за най-гореща година – е едно от най-важните неща, които можем да направим. Това е просто жизненоважно в ера, в която някои хора твърдят, че липсват „факти“, и в която самите основи на науката биват поставяни под въпрос на висок глас, без притеснение.

Ние в *National Geographic* се гордеем, че не вземаме страна. Но има няколко неща, за които сме непреклонни.

- Ние сме на страната на фактите.
- Ние сме на страната на науката.
- Ние сме на страната на планетата.

Обещаваме ви, че ще продължим да докладваме – безпристрастно и с факти – за това как климатичните промени влияят на Земята.

Тези, които отричат промяната в климата, привличат доста внимание,

но огромното мнозинство от обитателите на планетата признават реалността на проблема. Почти две трети от запитаните миналата година американци са отговорили на „Галъп“, че се тревожат заради глобалното затопляне – най-големия брой от 2008 г. насам.

За да ви държим в течение на събитията, разширяваме докладите за околната среда в платформите, в които публикуваме. Ще имате задълбочени статии в списанието, оживени от изключителни фотографии, графики и карти. На *nationalgeographic.com* ще откривате всеки ден статии по темата, както и референтен справочник за климатичните промени. В социалните медии нашите автори осигуряват убедителен поглед върху климатичните промени от всички точки на земното кълбо.

Посветили сме се на това да разберем и да помогнем и на вас да разберете как най-добре да се грижим за тази планета. Може би философът Ерик Хофер го казва най-добре: „Във времена на драстични промени бъдещето принадлежи на тези, които продължават да се учат. Смятащите се за научени обикновено се оказват подготвени да живеят в свят, който вече не съществува.“

Благодаря ви, че четете *National Geographic*.

Сюзън Голдбърг, главен редактор

Когато Алберт Лукасен бил малко момче в Гренландия преди повече от 60 години, ловувал до юни върху заледения фиорд Уманак. Днес фиордът се разтопява през април, когато е направена тази снимка.

Национален парк-музей „Шипка-Бузлуджа“ съчетава природни красоти и паметници, свързани с важни събития от българската история. Сред тези свидетелства на човешката храброст и благодарност Паметникът на свободата заема централно място.

СНИМКА: ПЕНЧО ЧУКОВ

Драматизмът в
построяването
на паметника

ВТОРАТА ЕПОПЕЯ

ШИПКА

Текст: Любомир Кюмюрджиев

„И днес йощ Балканът, щом буря зафаща, спомня тоз ден бурен, шуми и препраща славата му дивна...“
(Иван Вазов – „Опълченците на Шипка“, 1884 г.)

През април 1928 г. майстор Пеньо Атанасов с прякор Бомбето се изкачва на връх Шипка, за да огледа мястото и започнатия, но недостроен паметник там. Студът и бурният вятър карат Бомбето и другарите му да слязат от кагърите. Майсторът признава в спомените си: „... мисля как да откажа... усуквам го, значи“. Точно тогава касиерът на Комитета за изграждане на паметника, стар бивш опълченец с голяма брада, влиза в полузатрупан изкоп, целува тревата там и изплаква: „В този окоп бях ранен, моята и кръвта на другарите ми е текла по тази трева – заради България!“ Опълченецът моли младия майстор да „изкара докрай“ паметника: „Да го видя, че тогаз да се отвори земята и да ме прибере.“ Тръпки, но вече не от студ, полазват

по тялото на Атанасов. „Хората кръвта си тук са давали, пък аз да се плаша от вятъра... Не, ще го правя!“ – решава той.

СТАРОТО ИМЕ на старопланинския връх Шипка (1326 м) – плацдарм на героични сражения, символ на българската свобода – е Свети Никола. През 1951 г. е преименуван на Столетов, а през 1977 г. – на Шипка. Това създава объркване, тъй като на север от главното било и на запад от прохода се издига друг връх със същото название, Шипка (1232 м). За да се избегнат недоразумения, по-късно той е назован Малка Шипка. Днес се обсъжда връщането на старото име на заветния връх – Св. Никола.

Първите сражения на Шипка по време на Освободителната война се водят през юли 1877 г., когато Предният отряд на ген. Й. В. Гурко и Габровският отряд на ген. Дерожински овладяват старопланинските проходи. След епичните битки при Стара и Нова Загора Централната османска армия на Сюлейман паша потегля към Стара планина. Целта е да я

Шипченската епопея) на върха да бъде поставен основният камък на бъдещия паметник. Това също остава само добро пожелание.

КЪМ ПРАКТИЧЕСКОТО осъществяване на идеята за Паметник на свободата се пристъпва едва през 1920 г. Тогава членове на Централното поборнико-опълченско дружество дават предписание на държавни институции и родолюбиви дружества да назначат свои представители за създаване на инициативен Комитет за въздигане паметник на Възраждането и освобождението на българския народ. Такъв е учреден през август 1921 г. В устава му е записано, че средствата за паметника ще се събират под формата на „... помощи от държавата, окръзите, общините и други обществени учреждения, доброволни пожертвувания на частни лица, от представления, концерти, вечеринки, сказки“.

В набирането на средствата за бъдещия паметник участва с доброволни дарения целият български народ. На 24 август 1922 г., по повод 45-годишнината от Шипченската епопея цар Борис III символично полага основния камък на монумента в подножието на върха. Превратът на 9 юни 1923 г. и последвалите го бурни политически събития и социални сътресения довеждат до замиране на инициативата. Конкурс за проект на паметника е обявен през 1924 г., но не излъчва победител. През 1925 г. се произвежда още един конкурс, спечелен от арх. Атанас Донков и скулптора Александър Андреев с проекта им „Ветеран“. Започналият през 1926 г. строеж е прекъснат поради

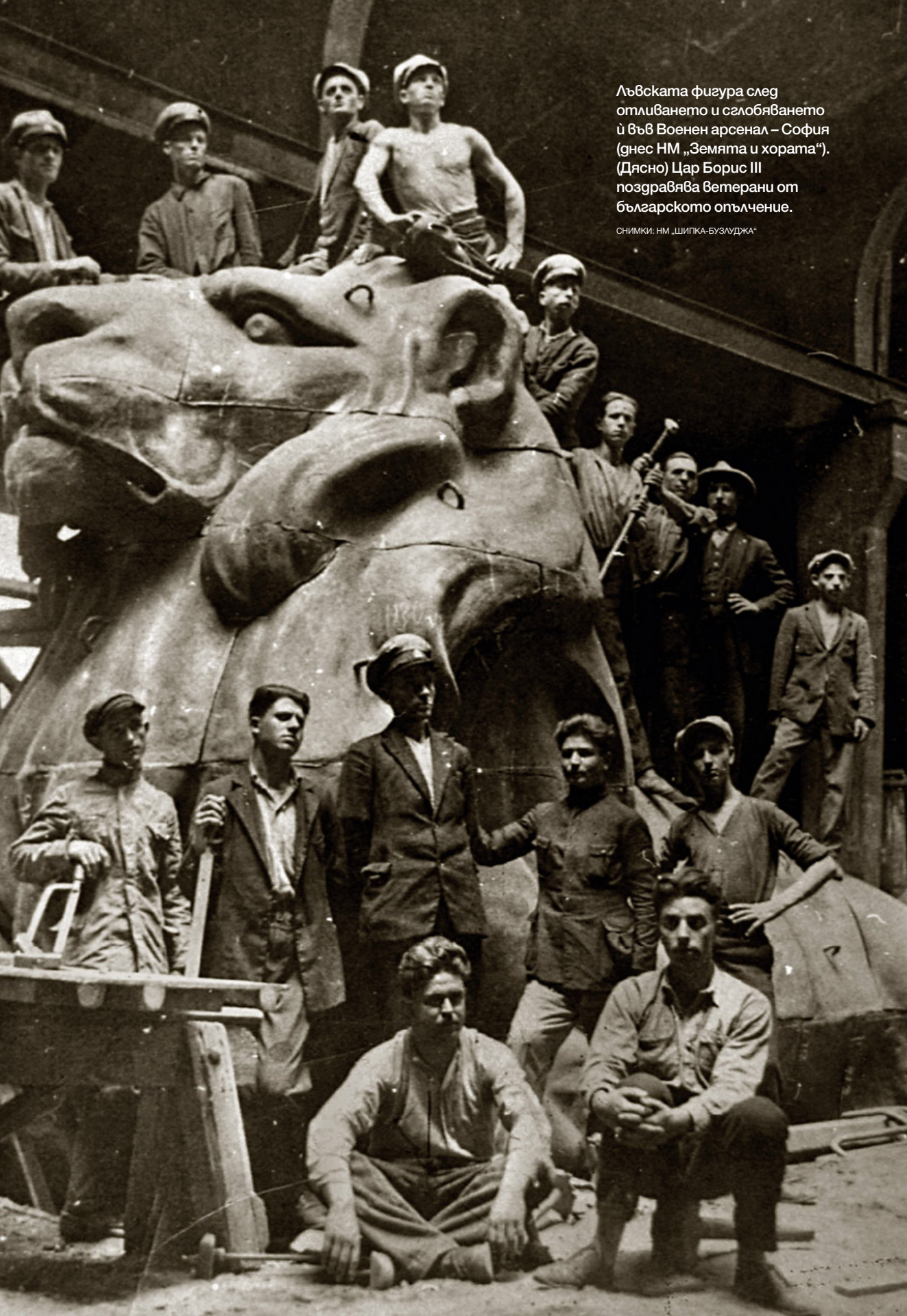
суровите природни условия, техническите трудности и недостига на средства.

ПРЕЗ 1928 г. арх. Иван Данчов и инж. Минчо Заяков от дружество „Циклоп“ повикват строителя Пеньо Атанасов – Бомбето в София. Бащата на Атанасов е вдигал сгради с майстор Колю Фичето. На неговия син е съдено да свърже строителни и военни подвизи от две епохи в паметник за бъдните поколения.

Изграждането на паметника вече е започнато от Илия Мъглов, но поради тежките климатични условия неговите работници се разбягват. Комитетът за изграждане на паметника неколккратно обявява на търг продължаването на строежа, но без успех. Тогава Данчов, който познава лично Пеньо Атанасов, предлага да го поканят да се заеме с построяването.

През април 1928 г. Бомбето тръгва към върха със събраните от него работници. Пристигат привечер, завързват кагърите и си правят набързо легла от трева, папрат и черги. Същата нощ излиза силна буря. Завивките на хората са засипани с пръст и камъчета. Бурният вятър не стихва, строителите са изплашени. Събират набързо багажа си и потеглят обратно. На върха остава само Пеньо Атанасов.

Десетина дни са нужни на майстора, за да намери нови работници от Габрово и района. Първо изкопават землянки и веднага се залавят да прокарат път към върха. Камъните за паметника доставят с каруци. „За да ги прекарам, бях купил от Севлиево два чифта биволи и една желязна кола – спомня си Пеньо Атанасов пред журналиста Боян Кръстанов през 1981 г. –

Лъвската фигура след
отливането и сглобяването
й във Военен арсенал – София
(днес НМ „Земята и хората“).
(Дясно) Цар Борис III
поздравява ветерани от
българското опълчение.

СНИМКИ: НМ „ЩИПКА-БУЗЛУДЖА“

Из реч на цар Борис III при откриването на Паметника на свободата, 26.08.1934 г.

„...Задачата бе мъчна за нашите предци. Не е лесна тя и за нас днес. Времето, в което живеем, е за всички страни на света време на големи грижи и усилия. Народите са в силно напрежение пред едно незнайно бъдеще и търсят за своето спасение нови пътища. Техният дух, тяхната творческа мисъл са на изпитание.

Днешните условия, тежки за всички, са трудни и за нас, които през недалечното минало, след геройски усилия преживяхме крушения. Но ако това минало ни остави разочарование, то нашата история ни е предала едно безсмъртно наследство от мъдрост и мъжествени добродетели, които забраняват на българския народ да изпадне в униение. През полувековния период на нашето свободно съществуване ние дадохме здрави доказателства, че сме народ жилав и храбър, трудолюбив и смел в полета към култура и напредък.

Нека, следователно, издигнем високо сърцата си! И както нашите предци във Възраждането събориха препятствията по своя исторически път, тъй и ние, следвайки великия им пример, ще победим трудностите по пътя, който новото време отваря пред нас. Подвигът е друг, но качествата, потребни за него, са същите: трезво родолюбие и сплотеност, възторжена вяра в българските светли и самостоятелни съдбини, висок дух, разум и постоянство.

Господа,

Нашият подвиг ще бъде да изградим върху здравите основи, положени от великите наши предци, една здрава и щастлива България, създадена от същото калено желязо на здрава българщина, от което те изковаха в своето време съдбините на българското отечество...“

Опасно е да се родиш

Сметището Газипур – 28 хектара боклуци в Делхи, Индия, е ловно поле за 7-годишната Зарина, която търси неща, които да продава. Също като момичетата в много други части на света тя живее в бедност и има ограничен достъп до образование.

МОМИЧЕ

Бедност, насилие и
културни традиции
потискат милиони
момичета по света, но
някои намират надежда
в образованието

„Ако отидеш в провинцията, ще видиш омъжени момичета на по 13–15 години, с деца на ръце“ – казва Ани Мафинда, акушерка в центъра „Рейнбоу“, която помага на жертви на сексуално насилие във Фрийтаун, столицата на Сиера Леоне. Много от пациентките в центъра са на 12–15 години, казва Мафинда.

Когато се срещнах със Сара във Фрийтаун – град, кацнал на хълмист полуостров, с проблисващо пристанище, тя беше на 14 години, бременна в шестия месец, но изглеждаше няколко години по-млада. Говорът ѝ наподобява-

ръководят живота си, предоставяйки им евентуална възможност да влязат в университет или да се сдобият с квалифицирана работа.

И все пак изчислява се, че между 2008 и 2012 г. само едно от три момичета е посещавало прогимназия, като бременността е сред най-големите пречки. Министерството на образованието на Сиера Леоне е забранило на бременни момичета да посещават училище. Целта на тази мярка, узаконена от правителството през 2015 г., е да се ограничи влиянието им сред връстниците им и да ги защити от подигравки.

При толкова много препятствия в Сиера Леоне

ше по-скоро шепот, имаше дребна, деликатна фигурка, червен лак на ноктите на краката и стегнат около косата ѝ шал в бледопрасковен нюанс. Каза ми, че била изнасилена от момче, което живеело близо до дома на семейството ѝ и което напуснало града след предполагаемото нападение. Когато майка ѝ разбрала, че е бременна, я изхвърлила от къщи. Сега Сара (няма да споменаваме фамилията ѝ) живее с майката на момчето, което по нейните думи я е насилвало. Майката на предполагаемия изнасилвач била единствената, която пожелала да я приеме; жените от Сиера Леоне обикновено живеят със семействата на съпруга си. Сара трябва да готви, да чисти и да пере в домакинството. Каза ми, че майката на момчето я бие, ако не си свърши работата, защото е твърде уморена.

При толкова много препятствия в Сиера Леоне как би могло момиче като Сара да живее и да се развива?

В тази бедна страна, ръководена от правителство, което изглежда няма особено желание да защитава момичетата, най-мъдрото нещо, което могат да направят, е да избягат от средата, в която са родени. Сред всички тези заплахи училището може да е единственото им убежище. Образованието не е лесна работа заради таксите, но също така е и източник на надежда. Гимназиалната диплома може да им даде по-голяма икономическа свобода и шанс сами да

Забраната за бременни момичета да влизат в училище в Сиера Леоне е „първосигнален, остарял морал и излъчва погрешно послание – казва писателката Амината Форна, която през 2003 г. открила тук малко селско училище. – Това са уязвими млади момичета, а в Сиера Леоне отношението към тях е много хищническо.“

Елизабет Дейнке била координатор на образователен център във Фрийтаун за бременни момичета и майки в училищна възраст, финансиран от УНИЦЕФ, Министерство на образованието на Сиера Леоне и други институции. „Когато забременееш, те отстраняват“ – казва тя. Намираме се в дъното на задушна класна стая, където момичета с плитки и ярки шалове за глава, някои прегърнали бебета, си веят с тетрадите, докато слушат внимателно учителката. „Мислех, че ще се срамуват [да се върнат в училище], но те се радват да са тук“ – казва гордо тя. Самата Дейнке забременяла на 17; баща ѝ я изхвърлил от къщи. Дъщеричката, която родила, умряла от недохранване, преди да навърши една година. Днес на 35, тя съветва учениците си да бъдат упорити: да оставят тези изгубени години зад гърба си и да продължат напред.

Мери Кпосоуа, бивш директор на един от тези центрове за момичета, обяснява, че някои от предишните ѝ ученички са срещнали

Ринки Кумари (на преден план) и Арти Кумари си почиват една до друга в стаята си по време на междучасие в държавното училище „Кастурба Ганди Балика Видялая“ във Форбесандж, Индия. Стотина момичета в неравностойно положение от близките села посещават училището, което се ръководи от „Апне Аап“ – благотворителна организация, чиято цел е да сложи край на трафика с цел сексуална експлоатация.

ученички казаха, че сме лош пример за тях.“ До пролетта тя вече била заседнала затворена вкъщи, без да има какво да прави и с кого да се види, докато приятелите ѝ били на училище. Няколко месеца по-късно една от нейните лели ѝ казала за новите центрове, които дават на бременни момичета и майки в училищна възраст възможност да наваксат с обучението си, за да могат в крайна сметка да се върнат в училище. Реджина веднага пожелала да отиде и разказала за центровете на всички бременни момичета или млади майки, които познавала.

„Когато съм образована, ще мога да се грижа за семейството си; ще се грижа и за себе си“ – казва тя.

САЛМАТУ ФОФАНА живее на склона на един хълм в Маунтин Кът – квартал на Фрийтаун, гъмжащ от хора. Салмату, на 17 години, е свенлива и очарователна. От малка е свикнала да се грижи за себе си. И майка ѝ, и пастрокът ѝ се заразили с ебола преди две години, като пастрокът ѝ се разболял, след като отишъл на погребение през 2014 г. (Биологичният

Океанът е като терапия за Кей Кей: „Когато

Много от преподаваните неща вече ѝ били познати, но изпитвала огромно удоволствие да е отново в класната стая, да седи на дървения чин с учебниците и тетрадката си, отворени пред нея, да чете, да слуша и да мисли. Да, вътре в нея имало бебе, но тя все още имала мозък и това било важното за нея.

„Бях щастлива дори само заради това, че съм там, а не у дома, без да правя нищо“ – казва ми Реджина. Тя учила в центъра три месеца като едно от 180 момичета, които прекарвали различни периоди от време там през първата година на програмата. Върнала се в държавно училище през декември 2015 г., месец след като родила Амината. Сега, след като отново е тук, Реджина предупреждава всичките си приятелки да внимават с момчетата, ако не искат да им се случи същото като на нея.

Тя вече не е момиче, отпаднало от училище. „Не искам детето ми да преживее същите неща като мен. Искам по-добро бъдеще за нея“ – казва Реджина. Тя живее с приятеля си, който завършил и получил диплома по бизнес специалност, и с неговата майка и баба, които ѝ помагат с грижите по Амината. Надява се да създадат семейство заедно и знае, че е изключително важно да завърши образованието си. Исква да работи в организация, която помага на децата и особено на момичетата да имат по-добър живот.

и баща умрял от малария през 2011 г.) Майката на Саламу, медицинска сестра, лекувала съпруга си у дома. Нямали представа, че се разпространява ебола. Щом здравето му се влошило, майка ѝ най-сетне се опитала да го откара до болница, но той починал в колата. Майка ѝ се разболяла след няколко дни и умряла у дома месец по-късно. После Салмату се почувствала зле. Имала главоболие и треска, също като леля си, чичо си, по-голямата си сестра, брат си, дядо си и няколко братовчеди. Всички постъпили в лечебен център. Само тя и трима братовчеди оцелели. Всички останали умрели.

В началото на декември 2014 г. отишла да живее с другите си лели, чичовци и братовчеди в просторна къща в Маунтин Кът. Когато се върнала в училище през март, се страхувала, че приятелите ѝ ще я изолират заради еболата. Но останала изненадана.

„Изобщо не ме бойкотираха“ – казва тя. Когато умът ѝ се връща към живота преди еболата, приятелите ѝ се опитват да я развеселят. Салмату влиза във Фейсбук и Уотс Ап, за да търси вицове само за да се усмихне отново, и колкото повече спи, толкова по-добре се чувства. Посещава група за помощ, където може да говори за проблемите си. Когато се срещнах с нея, най-голямата ѝ тревога бяха финалните изпити. „Трябва да загърбиш миналото и да

| РЕПОРТАЖИ | ЮЖНОКИТАЙСКО МОРЕ

Изчезващите дарове на морето

Китайски демонстрации
на сила заплашват богат
на риба район

Работник с чук разкъртва замразена риба тон на борда на китайски търговски кораб в пристанището Хенерал Сантос на Филипините. Прекомерният риболов, усложнен от спор за морските граници, е довел до рязък упадък на рибните ресурси в Южнокитайско море.

Веднъж Кристофър Тюбо уловил 300-килограмов син марлин в Южнокитайско море. Било преди години – казва той, – когато риболовът бил добър. Прибирал се от морето с десетки ценни риби, например тон, и всякакви други видове. „Тук няма такива работи – споделя той и поглежда морето Сулу, където лови риба през последните четири години. Двете му лодки – традиционни филипински банки със странични поплавъци, се полюшват в плитките води наблизко под палещото слънце.

Тюбо живее в Пуерто Принсеса, град с 255 000 жители на Палаван – остров, обърнат към морето Сулу и Филипините на изток и оспорваното Южнокитайско море на запад. Той е един от над 320 000 филипински рибари, които по традиция изкарвали прехраната си от Южнокитайско море – и един от все по-малкото от тях, които днес ловят риба в други, не толкова екологично богати води.

Причината е, че преди около осем години Китай възприе по-агресивна позиция в региона, като засили натиска си върху другите рибари и в крайна сметка създаде военни постове по спорните острови. Тюбо се отказал да излиза в Южнокитайско море, след като китайската брегова охрана нападнала с водни оръдия лодката на негов приятел.

Решението на Тюбо е отражение на растящото напрежение в района. Южнокитайско море, което има площ 3,6 млн. кв.км, има ключово икономическо, военно и екологично значение: всяка година международна търговия на стойност 5,3 трилиона долара бразди водите му. Има по-богато биоразнообразие от почти всички други морски екосистеми на планетата и неговата риба осигурява храна и работни места на милиони хора от десетте околни държави и територии.

Седем от тях – Бруней, Китай, Индонезия, Малайзия, Филипините, Тайван и Виетнам – са предявили конкурентни претенции. Ако избухне военен конфликт, в него могат

да се окажат въввлечени две световни сили – Китай и САЩ, отдавнашен съюзник на Филипините. Затова и спорът е привлякъл вниманието на света.

Налице е и друга сериозна, макар и не толкова огласявана опасност: прекомерният риболов. Южнокитайско море разполага с едни от най-важните рибни ресурси в света, които осигуряват работа на над 3,7 млн. души и всяка година генерират милиарди долари. Но след десетилетия на неограничен риболов ресурсите намаляват и заплашват изхранването и икономическия ръст на бързоразвиващите се страни, които разчитат на тях.

Китай е предявил права над почти цялото море. Обозначил е обширен район, към който има исторически претенции, но който според международния закон обхваща териториални води и на други държави. Всички други страни в спора за Южнокитайско море, включително Филипините, се основават на Конвенцията по морско право на ООН.

През 2013 г. Филипините заведоха иск срещу Китай пред Постоянния арбитражен съд в Хага. Китай отказа да участва. На 12 юли 2016 г. трибуналетът отсъди в полза на Филипините по почти всички точки, като обяви, че Китай е загубил възможността да предявява исторически претенции с ратифицирането на конвенцията на ООН през 1996 г. Китай заяви, че няма да се съобразява с решението на трибунала.

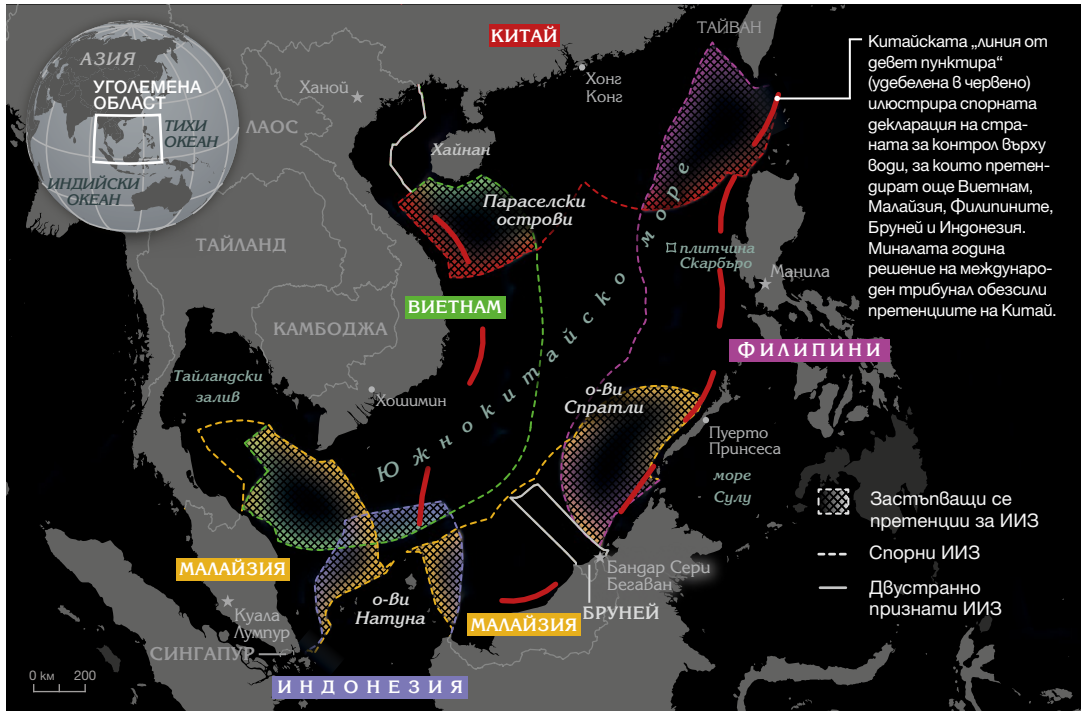

Рибар (горе) носи марлин, уловен в Южнокитайско море, където международните спорове са изострили конкуренцията за намаляващите ресурси. И обратно – съперничеството за рибата е ожесточило конфликтите. В този случай (долу) филипински рибари са предпочели да останат в териториалните си води.

ПРОБЛЕМНИ ВОДИ

По силата на международния закон крайбрежните държави имат морски права – включително да проучват и експлоатират природни ресурси – в рамките на 200 морски мили (370 км) от брега. Само че тези изключителни икономически зони (ИИЗ) могат да се окажат яростно оспорвани в райони като Южнокитайско море, където са струпани много държави и морските права и претенции могат да се застъпват.

СПОРЪТ за Южнокитайско море засилва конкуренцията между рибарите и последвалата борба за рибата само ожесточава конфликта. Днес някои райони разполагат с под една десета от ресурсите, които са имали преди шест десетилетия.

„Изправени сме пред може би един от най-лошите сринове на рибни ресурси в света“ – казва морският еколог Джон Макманъс.

Когато крайбрежните води се изчерпали, много рибари напуснали националните граници и навлезли в оспорвани райони, за да се прехранват. Междувременно Китай започнал да укрепва претенциите си чрез агресивна подкрепа за своите рибари. Подсилител брегавата охрана, военизирал риболовните флотилии и обявил субсидии за гориво и по-добри кораби. Дори има специална субсидия за китайските рибари, които работят във водите около спорните острови Спратли, на ок. 900 км на юг от

най-южната точка на Китай (пристанище на остров Хайнан).

„Единствената причина малки китайски съдове да ходят до Спратли е, че им плащат за това“ – казва Грегъри Полинг от Центъра за стратегически и международни изследвания, мозъчен тръст във Вашингтон. Той обяснява, че агресивният подход на Китай е ускорил изтощаването на рибните ресурси.

Освен това китайците създават изкуствени острови върху рифове в островите Спратли, за да подсилат военните си бази там. „Собствеността е девет десети от закона – казва Закари Абуза, експерт по политика и морска сигурност в Югоизточна Азия. – Китай се опитва да наложи своя суверенитет чрез строежа на тези острови и като отказва на други страни достъп до природните ресурси.“

Еугенио Бито-онон-мл. е бивш кмет на общината Калаян, която включва и островите Спратли. Отявлен защитник на филипинските

Авторът Марк Синот изкачва скална стена в масива Бойсунтов в Узбекистан. Сред тези варовикови стени се крие лъкатушещ подземен свят. До момента осем експедиции са изследвали Тъмна звезда. Никой не знае докъде се простира пещерата.

Дълбоко под земята

*В недрата на отдалечен
планински масив в
Узбекистан пещерняци
се спускат в подземен лабиринт*

Текст: Марк Синот
Снимки: Роби Шоун

„Не се бой, тук долу няма да се загубиш.“

Силният руски акцент на Лариса Позднякова достига до мен от на пръв поглед безкрайната черна пустота на пещерата. През последните няколко часа се мъчех да не изоставам, докато тя ме водеше все по-навътре в замръзалия подземен свят, наречен Тъмна звезда.

Лариса, прехвърлила трийсетте опитна пещернячка от Уралските планини, се придвижва с гъвкава змийска лекота по криволичещия маршрут, докато аз пухтя и се препъвам след нея като новобранец (каквото съм). Студената чернота поглъща светлината на челниците на едва метър от главите ни и ни принуждава да се движим като къртици – лазим и се плъзгаме опипом по стотици метри спечени кални въжета, които ни помагат да се ориентираме през безбройните тунели – „тесняци“, „меандри“ и „шахти“ на пещерняшкия жаргон.

Тези проходи вече са били картографирани, но докато пълзим нагоре-надолу и наляво-надясно, започвам да губя ориентация в кошмарната спирала от ледена кал и мокър чакъл. За катерач и алпинист като мен това е съвсем друг вид ориентиране. Свикнал съм да се придвижвам през опасен терен, но тук долу хартиените карти често са безполезни, джиписът не работи и няма небесни ориентири, които да ти вдъхват увереност. И независимо какво ми казва

Лариса, аз никога не бих могъл да се измъкна сам от този душегубен лабиринт.

Когато най-сетне я настигам, тя е спряла на площадка над нещо, което изглежда като воден басейн на светлината на челниците – едно от многото подземни езера в Тъмна звезда. Тя грабва един осигурител, закачен за сбруята ѝ, и го щраква за грапавото въже, закачено за забит в скалата над нас болт. Въжето минава над езерото и изчезва в мрака. Цялото съоръжение представлява нещо като тролей, който прекарва пещерняците над ледените води, които са твърде студени, за да плуваш без неопрен. Усмивка ми се дяволито, прави крачка в празното пространство и ме оставя насаме със страховете ми.

НАМИРАМ СЕ В ТОВА НЕПРИЯТНО положение, тъй като се записах в експедиция от 31 души – основно неанглоговорящи руснаци, тръгнала да изследва тази чудовищна варовикова пещерна система под планина в отдалечен район на Узбекистан. Руснаците зърнали входа към

Член на екипа се спуска по варовиковата стена, за да изследва един от двата големи портала, който би могъл да крие нов вход към Тъмна звезда. Надеждите бяха попарени; и двата отвора се оказаха преградени от плътен лед.

Женя Цурихин се катери по свободно
висящо въже. Тунелите на Тъмна звезда
са дълбоко под земята, но много от
тях са на 3000 м надморска височина.
Разреденият въздух е допълнително
физическо предизвикателство при
проучването на пещерата.

Музика и напитки не липсват, докато екипът отгъхва на повърхността. Руски, италиански, иврит, немски – пещерняците говорят на различни езици, но вътре в Тъмна звезда, където събират спалните си чували, за да се топлят, цари пълна симбиоза.

Лариса я няма. Изглежда поредното предизвикателство е да видя дали мога да се оправя сам. До момента се справях с изпитанията успешно и с добродушен смях. Сега обаче не ми е смешно. Бързо завъртане на челника разкрива два прохода, които се разклоняват от камерата. Напъвам се да доловя шум, който би ме насочил в кой от тях е изчезнала Лариса, но чувам само водата, която капе в езерото от тавана.

Докато обмислям какви възможности имам, изключвам челника, за да пестя батериите. Обгръща ме абсолютна чернота. Фотоните на светлината изминават милиарди километри през Вселената по прави невъзпрепятствани траектории, но не могат да завият. Криволичетият път, водещ към планинските дълбини, ограничава единствената светлина, която някога ще озари тези стени, до лъчите на челниците. Мисля си как се е чувствал изгубеният британски пещерняк, когато челникът му е угаснал и е останал да лежи сам в своята бъдеща гробница.

„ЛАРИСА!“ – провиквам се, но звукът само отскача от стените на малката камера. Внезапно ми става ясно: нейното „не се бой, не можеш да се загубиш“ е някаква шега на посветените, тъй като всъщност можеш, при това много лесно.

Първият коридор, по който тръгвам, бързо и милостиво се оказва задънен. Вторият ме отвежда до лъскава площадка, образувала се от тънки пластове минерални наслаги,

отложени от непрекъснато течащата вода. Лариса седеше на нея.

Стигаме до Т-образно кръстовище, където две ярко осветени палатки са се разположили върху бъркотия от скали: Готическия лагер. Към нас се обръща лъчът на челник и гласът на Женя Цурихин избоботва: „Добре дошли в Готическата зала.“ Женя е старшият деец на групата и това е десетата му пещерна експедиция в Бойсунтов. Развъжда риба за един руски държавен институт, но Тъмна звезда е истинското дело на живота му и никой не познава по-добре от него сложните мрежи на пещерата. „Знае накъде водят новите тунели още преди да ги проучим“ – каза ми един от по-младите руснаци.

Женя ми махва към една от палатките. От входа ѝ излиза пара и мога да чуя мъркащия примус. Измъквам се от гащеризона и влизам след него вътре, където няколко души от екипа са се стушили около карта на Тъмната звезда. Откритите при всяка следваща експедиция разклонения са предадени с различни цветове и картата прилича на шарена схема на човешкото кръвообращение. Като проследява криволичето зелена линия с калния си пръст, Женя почуква на едно място и заговорва бързо на руски. Сочи къде предходната експедиция стигнала до задънена улица – 37-метров водопад. Все още не беше изкатерен.

КОТКИ В СЯНКА

*Засенчени от по-едрите си братовчеди,
малките диви котки заслужават своите
15 минути слава*

КАРАКАЛ

Съвършени хищници, някои малки диви котки могат да повалят по-едра плячка. Каракалът, обитаващ Азия и Африка, е висок ок. 50 см, но е заснет да прескача над 3-метрови огради, за да ловува овце.

Sagatal sagatal, заснет в Зоопарк и аквариум „Кълъмбъс“, Охайо

доверието им и да ги убеди да приемат рисковете на територията си. През 2012 г., когато популацията достигнала 313 индивида – почти половината от които били достатъчно възрастни, за да се размножават, – Международният съюз за опазване на природата променил статута на риса от „критично застрашен“ на „застрашен“. Благодарно се гмурвам в хладината на един отточен тунел, минаващ под магистралата. Колите и камионите са основните убийци на рисовете, затова Симон и екипът му работят съвместно с правителството, за да разширят тези тунели до подземи за диви животни.

Обратно на слънце питам Симон какво мислят испанците за своята местна котка. Той

ИБЕРИЙСКИ РИС

Една от най-редките котки в света, иберийският рис бавно увеличава числеността си, докато учените освобождават отгледани на затворено екземпляри и увеличават популацията на зайците – основната храна на риса.

Lynx pardinus, в Магругския зоопарк и аквариум, Испания

замълчава, изненадан от въпроса. Всеки знае за иберийския рис, казва ми той. Това е любима национална фигура.

Но случаят с повечето роднини на риса не е такъв. От 38-те вида диви котки в света 31 са считани за малки котки. Вариращи като размер от 1,5-килограмовата ръждивопетниста

АТЛАНТИЧЕСКИ
ОКЕАН

Рисове на ръба

Широко разпространен в Испания и Португалия в началото на XX в., рисът станал критично застрашен, тъй като една болест и застрояването довели до загуба на плячка и територии.

корнфлейкс – изглеждат на практика почти еднакви. „Не молим хората да даряват пари, а да консумират по-малко палмово масло“ – казва Орели Рудел, лектор в богато озеленения парк с площ 71 хектара.

Друга заплаха за малките котки е нелегалната търговия с диви животни и особено браконьерството на кожи и други части от животни, казва Рудел. През 80-те Китай изнесъл кожата на стотици хиляди бенгалски котки – вид, който обитава цяла Азия. Въпреки че търсенето на кожи е спаднало значително, бенгалските котки в Китай все още се ловуват и убиват, защото нападат домашни животни.

Скоро откривам, че бенгалските котки сами по себе си са впечатляващи създания. В този дъждовен юнски ден повечето обитатели на френския зоопарк са се свили в бърлогите си, но двете бенгалски котки се разхождат наоколо. Едната умело балансира върху пън, ближейки предната си лапа, докато другата дъвче високи стръкове трева, напомняйки ми за моята котка мейн куун у дома.

После смърям сама себе си, спомняйки си какво ми беше казала Александра Силва: малките котки са много различни от домашните

най-вече защото непрекъснато са в движение. Чернокраката котка например всяка нощ може да изминава почти 30 км и да изяжда храна колкото една пета от теглото си. За разлика от Пухчо на дивана, „тя не може да си позволи да се излежава“.

Нито пък природозащитниците, които са започнали да измъкват някои видове от обграждащото ги информационно затъмнение с надеждата да ги спасят. През 2016 г. те започнаха международна кампания за проучването и спасяването на централноазиатския манул – вид в упадък, който до голяма степен е скрит в сянката на прочутия снежен барс. „Работим много, за да привлечем вниманието към манула“ – казва Дейвид Баркли, координатор за манула към Европейската програма за застрашените видове. Той получава известна помощ благодарение на лудостта по котките в интернет. Тази топчеста, пухкава котка се е превърнала в онлайн хит заради намусеното си изражение и странния си маниер да щъка и припъзлява из планинския си дом. Въпреки че хората „просто се смеят на клиповете – казва Баркли, – те подсъзнателно обръщат внимание“.

Потайни и рядко забелязвани, малките диви котки в света са експерти в това да избягват вниманието към себе си. Повечето са недостатъчно проучени и получават оскъдна подкрепа.

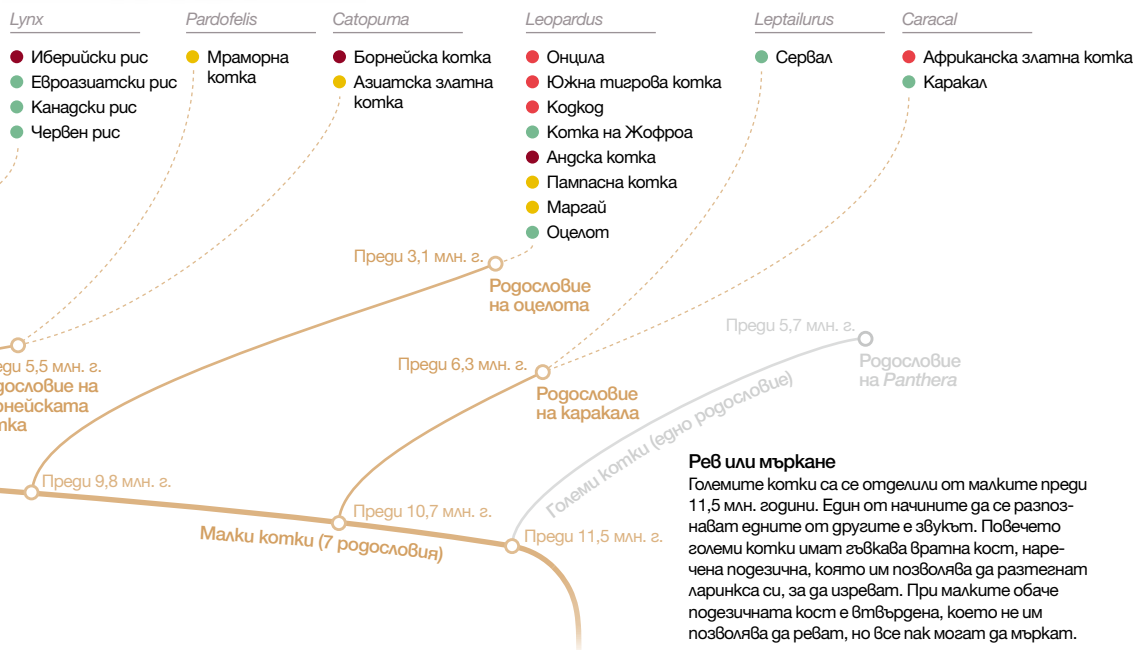
Горен рег: бенгалска котка, ягуарунди, меланистична азиатска златна котка
Среден рег: азиатска (стенна) дива котка, бенгалска котка, котка на Жофроя
Долен рег: дива котка
Най-голям рег: маргай, пясъчна котка, ръждивопетниста котка, сервал

Как се справят малките котки?

Много малки котки са се приспособили добре към промените в средата, но няколко вида се смятат за уязвими или застрашени.

- Застрашени
- Почти застрашени
- Уязвими
- Незастрашени

поведението на своите 41 иберийски риса по часове, денонощно, без почивен ден. В този горещ следобед животните – смесица от размножаващи се женски, малки и подрастващи, подготвяни за освобождаване – предимно си почиват на закрито.

Ветеринарката на центъра, Мария Хосе Перес, разказва за изтощително дългата подготовка на младите рисове за освобождаване: заобикалянето на огражденията им с черни прегради, за да не виждат хора, храненето им със зайци през покрити с растителност тръби, плашенето им с клаксони, за да се научат да се страхуват от колите.

На бюрото си гледачът Антонио Естебан щраква върху прозореца за видеонаблюдение

на майка рис и нейните четири малки, проснати на земята, с лапи, подпъхнати под муцунките им. Някой ден тези животни ще бъдат решаващи за оцеляването на вида си. Но засега правят това, в което всички от семейство Котки са най-добри: потънали са в котешка дрямка. □

Галерия на предходните страници: бенгалска котка, *Prionailurus bengalensis*, Център за опазване на биоразнообразието в Ангкор, Камбоджа; ягуарундита, *Negrailurus yagouaroundi*, Център за котки „Бейр Крийк“, Флорида; азиатска златна котка, *Catopuma temminckii*, Щатски зоопарк на Асам, Индия; азиатска (степна) гува котка, *Felis silvestris ornata*, зоопарк и аквариум „Хенри Дурли“, Омаха; бенгалска котка, *Prionailurus bengalensis*, в Андерсън, Индиана; котка на Жофроя, *Leopardus geoffroyi*, Зоопарк и ботаническа градина в Синсинати; гува котка, *Felis silvestris lybica*, Сафари парк за диви животни към Зоопарка в Омаха; марау, *Leopardus wiedii*, Зоопарк и ботаническа градина в Синсинати; лясъчна котка, *Felis margarita*, Зоопарк в Чатануа; ръжгивопетниста котка, *Prionailurus rubiginosus*, Експериментален зоопарк, Великобритания; сервал, *Leptailurus serval*, Зоопарк във Форт Уърт.